

DR. HOFFMANN OTTÓ

Pécs

Útkeresés az anyanyelvi nevelésben

A közlő-kifejezőképesség fejlesztéséről
(Folytatás.)

5. Az összefüggő szövegalkotást az előzőekkel párhuzamosan gyakoroltattuk – főképp *élszóban*, de *írásban* is. Eközben tudatosítottuk a szövegalkotás fontosabb törvényszerűségét is; tehát: a téma, a beszédhelyzet, a beszédpartak, a közlő meghatározó szerepét; a szövegszervezés logikai-nyelvi eszközeit (pl. az elbeszélésben az időrend „nyelvi szervezői” elsősorban az időhatározós szerkezetek; a leírásban viszont helyhatározós szerkezetekkel érzékeltetjük a térbeliséget); a mondatfűzés nyelvtani kapcsolóelemeit; a kulcsszók szerepét; az előbeszéd kiejtési szabályait stb.

A hagyományos nyelvtanórákon alig akadt téma, amelyről összefüggően *beszélbettek volna* tanulóink; a kísérlethez ezért *újszerű tematikát és sokféle közlésformát* terveztünk. Csak olyan téma jöhetett számításba, melyről feltehetően szívesen beszélnek, amely megmozgatja képzeletüket, fölkelti a hallgatóság (a beszédpart) érdeklődését is, mellyel funkciójában alkalmaztatják a tanult nyelvi-nyelvtani fogalmat, mely alkalmas sokféle forma, „műfaj” gyakorlására, tehát a *hagyományos és a modern kommunikációs formák* művelésére egyaránt.

Cikksorozatunkban most ötödikes, majd 6-os *beszéd- és írásműveket* mutatunk be, később ún. *beszédtechnikai gyakorlatokat*.

A tanulók beszédjét *magnetofonnal* rögzítették óra közben, ill. témazáró felméréskor a kísérletvezető tanárok; az *írásbeliek* is órán vagy felméréskor készülnek; csupán kis hányaduk házi feladatként.

A *magnófelvételek* mindig tartogatnak meglepetést; 38 osztály magnóanyagában éppen annak lehetünk tanúi, *hogyan születik a beszédszöveg*. A többszöri nekirugaszkodás, a megkezdett mondat helyesbítése, továbbszövése, a hosszú szünetek, a szóbotlások vagy ismétlések igen tanulságos „visszajelzést” adnak a tanár számára. Megfigyelhetjük azt is, hogy a gyermek milyen kétségbeesett erőfeszítést tesz szövegének módosítására, ha a tanár vagy az osztály megzavarja.

Általában az *első rögtönzés* magnófelvételt közöljük; a szövegen nem változtatunk, még ha hibás is; tehát nem „mintaszövegnek” szánjuk. (Az órán természetszerűleg lehetőség van a „beszédmű” visszahallgatására, megvitatására és ismételt felvételére is.)

A megformálás minősége nagyon eltérő. Az *előbeszéd* szövege többnyire gátlástalanul ömlik; néha megkomponálatlan, befejezetlen; a mondatok, tagmondatok elkülönítésére és egybekapcsolására azonban mindenképp törekszenek a tanulók. Az *írásos* fogalmazások mondatfűzése – érhetően – sokkal fegyelmezettebb.

A *csornai* és a *bogyoszlói* tanulók egy részének kiejtésén még érezni a *nyelvjárás zamatát*; ez elsősorban néhány tájszó, a zárt *e* használatában és a felső nyelvállású magánhangzók rövid ejtésében nyilvánul meg. (Mindezt írásban is jelöljük.)

Lássuk tehát először az *ötödikesek szövegeit!*

Kísérleti munkafüzetünk 1. leckéjének (*A szó fogalma. A szó alakja és jelentése*) két gyakorlata így hangzik:

Érdekes nevek (MAGNÓFELVÉTEL).

Magyarázzuk meg, mitől kaphatta nevét a *szarvasbogár*, az *orszarvúbogár*, a *pávaszem*, a *cincér!*

Jó-e a fantáziád? (MAGNÓFELVÉTEL.)

Találjunk ki valamilyen érdekes történetet, hogy a felsorolt növények (virágok) *valamilyike* hogyan kapta nevét!

Gólyabír, kakukkfű, kakastaréj, varjúbáj, szarkaláb, oroszlánszáj, nefelejcs, napraforgó, szegfű, árvaácska.

A feladatok a *névadás motiváltságát* kutatják. Mindez vajon hogyan kapcsolódik a jelentéstanhoz? Úgy, hogy a lecke keretében – elemi szinten – azt is vizsgáltuk, hogy a szó alakja *önkéntes-e*, vagy pedig *valóságos* a kapcsolat az alak és a jelentés közt. *A névadásban az összefüggés könnyen kitapintható.*

Néhány szót elöljáróban a tanulók rögtönzött magyarázatairól és történeteiről. A mesék törvényszerűségei érvényesülnek bennük; néha tudatosan, néha önkéntelenül. A már ismert *meseelemek és motívumok* sajátos módon fonódnak össze a *realitással*; a megkomponálás, a szöveggé formálás azonban a tanulói fantázia terméke.

A név és a virág (a rovar) közti kapcsolatot többféleképp keresik. A reális történeteken kívül nagyon gyakori a mesés *átváltozás*, a metamorfózis. Rokonszenves a tanulók szemlélete is: A jó és az igazság győzelmét hirdetik; szánják a gyengéket, az elesetteket; megbüntetik a gonoszt, elítélik a zsarnokot.

Egy *csornai* ötödikes (1976, tanára: Karakai Józsefné) a *szarvasbogár* nevének keletkezését így magyarázza: (A pontozás a *szokásosnál hosszabb beszédszüneteket* jelzi a szövegekben!)

Azt... Én azt hiszem, hogy a szarvasbogár onnan kapta a nevét, hogy ilyen kicsi, apró... apró kis szarvai vannak, és hasonlít a szarvas agancsához... És (nevet)... hasonlít a szarvas agancsához. Biztos azért nevezték el szarvasbogárnak. (Nevet.)

A *gólyabír* eredetét kutató történetek többsége a reális összefüggést keresi a virág és neve közt, vagyis a gólya érkezése és a virág kinyílása közt. Pl.:

Tavasszal egyszer egy kislány... kiment... a rétre, ... észrevett egy nagyon szép kis sárga virágot. Édesanyjától megkérdezte: „Milyen virág ez, édesanyám?” Az édesanyja nem tudta megmondani nevét, de... észrevették, hogy... ez a virág mindig akkor jelenik meg, mikor a gólyák is érkeznek. Elnevezték gólyahírnek.

(Horváth Ildikó Szeged, 1976; tanár: Sinka Endréné)

Az *egyszerű és az összetett szó fogalma* c. lecke keretében Arany László *Farkasbarkas* c. meséjében megfigyelhették a tanulók, *hogyan keletkezik játékos ikerítéssel* az összetett szó egyik fajtája az *ikerszó*. (Említettük már, hogy az ötödikes még tud örülni az ikerszó játékoságának; a nyolcadikos már csak tananyagot lát benne!) Funkcióját azután kiolvasókban, dalokban, találós kérdésekben, közmondásokban s Weöres-versekben (Varázsének, Szán megy el az ablakod alatt) vizsgálták. A tanszagról a versek megzenésített változata is elhangzott. (Itt említtem meg, hogy az ikerszók a hangutánzó szavaknál, a 6.-ban pedig az indulatszókban újra terítékre kerültek.)

Az ikerszók alkalmazására házi feladatot tűztünk ki:

Mese, mese, meskete. Gondolj ki egy rövid mesét óvodások részére! Tedd játékosá, hangulatossá ikerszókbal! (18. o., 3. f.; 22. o., 14. f.)

Néhány gyerek meséjén érződött az Arany László-i hatás, különösen a névadásban, a legtöbb tanuló azonban elszakadt tőle.

A bogozslói és a budapesti ötödikesek (tanáruk Varga Mária, ill. F. Lőrincz Ágnes) írásban készítették el a mesét:

A torkos medve

Égyszer volt, hol nem volt, volt égszer egy *lompos-loncsos* öreg medve. Bent lakott a *zúgó-búgó* sűrű erdő közepében. Ráakadt ... egy odvas fában a *zimmegő-zummogó* édes ... *zimmegő-zummogó* méhecskékre, akik gyűjtögettek a *csurranó-cseppenő* édes mézet. Medve mama mézet kívánt, és benyúlt az odvas fába. Az erdő ... az erdő cséndjét hirtelen *sírás-rívás* törte meg. A méhecskék elkergették a torkos medvét, csak úgy po ... *pirzett-porzott* az út a nyomában.

(Nyúl Anikó, 1976)

A *rokon és az ellentétes jelentésű szavak* használata köréből leginkább az alábbi feladat mozgatta meg a gyerekek fantáziáját:

Történet képekben (68. old., 21. gyak.)

Találd ki! Meséld el! (MAGNÓFELVÉTEL.)

A történet a mindennapok megszokott sémája: *Hogyan lesz a nevetésből sírás*. A mozzanatsor „nyelvi szervezője” lényegében két szinonimasor, a *nevet* és a *sír* fokozatai; a két fogalom ugyanakkor egymással ellentétes.

A legtöbb tanuló egy iskolai felelés mozzanatait választotta, mások valamely kedves játékuk megrongálódását, elvesztését vagy egyéb élményeket. Mivel a szinonimasorokat előzetesen összegyűjtötték és megvitatták, a gyerekek többnyire pontosan és választékosan alkalmazták őket. Pl.:

Égyszer Péter, alighogy hazament az iskolából, lement az udvarra focizni. Már *fűlig ért a szája*, amikor ők rúgták be a harmadik gólt. Csak akkor *bagyta abba a nevetést*, amikor édesanyja fölhióta vacsorázni. Péternek vacsorázás után már semmi kedve sem volt leckét írni, így hát lecke nélkül ment iskolába. De matematikaórán borzasztó dolog történt. Pétert kihívták a táblához feladni. Péter egy mukkot sem szólt, s ennek a következménye az lett, hogy ... a naplóba egy nagy egyes röpült ... bele. Péternek először *legörbült a szája*, majd elkezdett *piyereggni*, és végén már úgy *sírt, mint a záporosó*. S ebből megtanulta, hogy aztán majd ... előbb le ... előbb írja meg a leckéjét, s aztán megy csak le az udvarra focizni.

(Bátaszéki Anikó, Pécsvárad, 1976)

Igen sokféle szövegalkotás kínálkozott a *hangutánzó és a hangulatfestő* szavak használata köréből.

Az alábbi feladat (83. old., 4. gyak.) ún. irányított fogalmazás, mivel megadott *kulcsszavak* meghatározott sorrendben történő felhasználásával kell egy történetet megkomponálni. A feladat így szól:

A mozgás érzékeltetése

a) Meséld el Jancsi *egyének* történetét a felsorolt igék alkalmazásával! (MAGNÓFELVÉTEL.)

gubbaszt, felcibelődik, kívánszorog, dadog, ötöl-batol, fintorog, kullog, lezöttyen

b) Mit fejeznek ki az igék? Magyarazzatok meg úgy, hogy játsszátok el a jelenetet!

„Örök” iskolai téma! Szívesen öntötték formába, szívesen játszották el (hisz a valóságot büntetlenül utánozhatták); diaképen is bemutattuk. Főleg szerepjátás közben bizonyodott be számukra, hogy *hangulatfestő igék* mennyivel hívebben érzékeltetik a mozgás hangulatát, mint a hasonló jelentőségű megszokott, köznapi igék (pl.: ül, felkel, kimegy stb.). Íme egy megoldás:

Jancsi a matematikaórán csak *gubbaszt* padtársa mellett. A tanár szavára *felcibelődik, kívánszorog* a táblához. Tanára kérdezi tőle a leckét, azonban Jancsi csak *dadog, ötöl-batol*. Mikor beírják neki az egyest, *fintorog*, majd a helyére kullog, s mint aki nehéz munkát végzett, *lezöttyen* székére.

(Markovics Tünde Csorna, 1977)

Fantázia mozgató játékos témánk a *Cinivadászat* (91. old., 9. gyak.) – megfigyelés vagy tévén látott jelenet alapján. A feladat a *hang és a mozgás együttes ábrázolását* kívánja, valamint az állatok „beszédének” érzékeltetését és az ún. beszélő név alkalmazását.

A hangulatkeltés kedvéért *Grieg Gyermekdalát* hallgatták meg előzetesen a tan-szalagról. Alább két *bogyoszlói* ötödikes tollából közlünk két fogalmazást. Mind-egyikük szemléletesen adja elő a jelenetet, sőt együttéreznek – más-más érzelmi fokon – a kiséggel. Tehát:

Cirmi macska egérvadászatra készül. *Lapulva* lesi az egeret. Mikor mozgást hall, ugrik is. Szegény *Cini* egér már a karmai közt *sír* keservesen: „*Cin! Cin!*” De nincs kegyelem! *Cirmi* jóízűen elfogyasztja, és utána boldogan *miákolva* alszik el.

(Varga Tibor 1976)

Egy szép nyári napon észrevettem, hogy a bokor mögül kiugrik Kandur, a macska, s kergetni kezdi *Inci*, az egeret. Fuss, fuss! – biztatom az egérkét. Jaj, de már meg is fogja az a csúnya macska! Hiába *rimánkodik* az a szegény *Inci*, már a Kandur szájában van, és elkezd falatozni azt a nyomorult kis állatkát.

(Maurer Judit 1976)

A *Hangjelek és mozgásjelek* c. alfejezet egyik gyakorlata így hangzik:

Bumm! Durr! Csatt! (MAGNÓFELVÉTEL.) (98. old., 7. gyak.)

- Vajon milyen helyzetben hangzanak el a fenti hangutánzó indulatszók?
- Ismertek-e hasonlókat?
- Mi jellemzi írásmódjukat?
- Találjatok ki mindegyikhez egy-egy 4–6 mondatos történetet!

Nézzünk egy megoldást!

Péter fára akart mászni. Már jó fönn volt a tetejében, mikor egyszer ... *reccs!* letört az ág, Péter ... *puff!* leesett a fáról.

(Biró László Pécsvárad, 1977)

A tanuló képzelőerejét és valóságérzékét egyaránt igénybe veszi az ún. *hangtör-ténet* (99. old., 8. gyak.).

Egy újabb érdekes játék: Hangjelenségeket fogsz hallani – egymást követően. Találd ki, mi történetett!

„Komponálj” belőle egy *kerek történetet!*

Tanszalagunk háromfélét is tartalmaz (egy mesejelenetet a Csipkerózsika c. film-ből, egy részletet a Menekülés c. zeneműből s egy baleset hangjait), a gyerekek azonban főként azt választották, mely a legtöbb valóságélemet sejteti: a legutolsót.

Az alábbiakban *Deák Zsuzsa* (Pécs, Bártfa utcai iskola) rögtönzését olvashatjuk. A magnóhangokat csak kiindulásként használja, nem ragaszkodik a folyamat „reprodukálásához”. Tehát:

Egy szép tavaszi délutánon Pest utcáin sétálgattam. Igyekeztem hazafelé. Egyszer csak *csőr-renésre* lettem figyelmes. Mintha két autó ütközött volna össze... Ez manapság gyakran meg-esik, hisz nagy a forgalom mostanában. Hallom ám az emberek *jajgatásait, sikítésait, kiabálását. Szívrénázó* mentő hangjára lettem figyelmes. Gondoltam, itt már nagy baj lehet. *Süvit* a városon végig... *síet* a bajba jutottak megmentésére. Ilyenkor... az embernek nagyon összeszorul a szíve, hogy mi lenne, ha mondjuk, ez velem történe meg.

Egyik gyakorlatunk (101. old., 17.) azt kívánja, hogy *Jól ismert hangok* címmel emlékezetből gyűjtsenek egy-egy témakörre vonatkozó *hangutánzó szókapcsolatokat*, majd formáljanak belőlük egy *kerek történetet*. Az alábbi téma szókapcsolatai pl. *az óra ketyeg, a telefon berreg, a lakás zúg, a rádió recseg, a gázóra kattog* stb.

Egy *szegedi* ötödikes (1976) ezt a történetet mesélte el:

Hangok a lakásban

Egyszer az egyik délutánon nagyon sokat kellett tanulnom. Egyszer csak hallom, hogy valami *ketyeg*. Hát az óra! Gyorsan, mérgesen átvittem a másik szobába; és leültem a helyemre. Abba' a pillanatba' elkezdett *berregni* a telefon. Fölvettem... elvégeztem a beszélgetést. Nemsokára az egész lakás elkezdett *zúgni*. Kiderült, hogy a vízcsap *zúg*. Közbe' édesapám hazajött, és elkezdte *recsegtetni* a rádiót. Közben a gázóra is *kattogott*. Így eltelt az egész délutánom, és nem is tudtam tanulni.

Két *csornai* kislány (Bugár Katalin és Markovics Tünde) egy *fogorvosi jelenetet* játszott el, miközben az ajtó nyikorgása, a fűrógép zümmögése, a páciens sziszegése érzékeltette a „jól ismert hangokat”.

*Témazáró felmérés*kor a tanulóknak egy olyan történetet kellett kitalálni, melyben bútorok, hangszerek, természeti jelenségek, állatok, növények, gépek vagy eszközök „beszélgetnek” egymással. A hangokat, zörejeket, „beszédet” *hangutánzó szavakkal* kellett ábrázolni. A történetnek találó címet is kellett adni.

A *sombereki* ötödikeseknél (1977, tanáruk: Hantos Gáborné) többek közt ilyen címeket találunk: *Kutyakiállítás, Békakonzert, Állatkerti hangverseny, A lepkék vitája, Állatok vitája, Az egérke és a Cirmos, Brumi és a holló, Kácsogó kácsák, Ha a patak beszélni tudna, A gépek vitája, A hegyi patak útja, Gépek hangorkánja, A patak és a szikla, Hangverseny.*

Egy *babarci* ötödikes (1976) az alábbi történetet találta ki:

Órák a kirakatban

Egy kis óra, az ébresztőóra ébreszti föl társait: „*Brrrr, brrrr!*” Erre a többi órák nagy *tiktakolásba* kezdenek... A sarokban levő kis óra *kakukkolni* kezd... a nagy zsvajban: „*Kakukk! Kakukk! Kakukk!*” A falu templomának toronyórája... mély hangon válaszol a többieknek. Ekkor kinyílik az üzlet ajtaja. Belép egy fiatal néni. Mindjárt megdöbbent neki a kis *kakukkosóra*, a *kakukkóra* pedig... búsan, de... búsan... búcsúzott el a többiektől: „*Kakukk! Kakukk! Kakukk!*”

(*Folytatjuk.*)

LŐRINCZNÉ SZABÓ MARGIT

Kaposvár

Néma olvasás — ismeretszerzés

Évek óta hangoztatott kíváncsi vagyok, hogy az olvasástani szakítsa a hangos olvasást előnyben részesítő gyakorlattal, és az olvasás útján történő információszerzés alapvető technikájára, a néma, értő olvasásra helyezze a hangsúlyt – írja Ligeti Róbert egy – 1976. évi – Élet és Irodalom-számban (1). Más helyütt dr. Fábián Zoltán azért „perel”, hogy: „A felső tagozat szaktárgyainak tanulásához többek között megbízható olvasni –, tanulniasra, kellő beszéd-, ill. előadókészségre, a nyelvi tervezés jártaságára stb. van szükség.” (2) Ugyancsak Fábián illeti éles kritikával jelenlegi anyanyelvtanítási gyakorlatunkat a miatt a – létező – hiányossága miatt, hogy – noha –: valamennyi tudatos tevékenységünk a beszéd (ill. belső beszéd) segítségével történik, s éppen erre, ennek legjobb módjaira nem tanítjuk meg a gyerekeket. (3)

Egyet kell értenünk Ligeti Róberttel abban is, hogy: rendkívül munkaigényes feladatot vállalnak magukra azok a tanítók, akik segédeszközök sokaságát... készítik (4) az eredményes nyelvi nevelés érdekében. Hogy az ilyen módon irányított nyelvi nevelés jellemezhetővé válhat az „eredményes” jelzővel is, azt hadd bizonyítsam a következő anyanyelvi nevelési gyakorlattal.

Az alábbiakban ismertetendő gyakorlat csak egy lehetőség – az általános iskola 4. osztályának olvasásóráján „A természet világa és az emberi munka” c. témakörben – az önálló ismeretszerzésre. („Az étel is, ital is” c. tankönyvi szöveg szolgálta a személyiség fejlesztését.)

A tanítási óra a következő – a tanulók bevonásával is történő – előkészületeket igényelte:

1. Az órán először előforduló, az új információk megértését segítő fogalmak tartalmi jegyeinek „felkutatása” a Magyar Értelmező Kéziszótárban (vagy egyéb, önállóan „fellelt” forrásban). Ezek a fogalmak az alábbiak voltak: mézszó, ásványi anyag, vitamin, fehérje, zsír, cukor, pasztőrözés. Valamennyi fogalom magyarázatát a megfelelő időben (l. később!) a megbízott tanulók végezték el.

2. Dr. Sárváry András–Gaál Éva: Népek itala (Budapest, 1975. Móra Ferenc